

Temeljne pravice v Evropski uniji

Listina EU o temeljnih pravicah z uvodnimi pojasnili,
komentarjem in sodno prakso Sodišča EU

dr. Verica Trstenjak

Spremna beseda:

dr. Koen Lenaerts, predsednik Sodišča EU

LEXPERA®

GV
ZALOŽBA

Ljubljana 2021

Spremna beseda

V čudnih časih, v katerih živimo, so nastali novi izzivi za varstvo temeljnih pravic. Zlasti je zaradi izrednega stanja, ki ga je razglasila večina vlad v Evropi in celo po svetu, bilo omejeno izvrševanje bistvenih temeljnih pravic, kot sta pravica do prostega gibanja in pravica do zbiranja. Čeprav so te omejitve nedvomno utemeljene, ker prispevajo k reševanju življenj, jih morajo spremljati učinkovite varovalke, da državni organi zaprtja ne bi izkoristili za prikrivanje zlorab med izjemnim stanjem. Podobno je za boj proti pandemiji covid-19 bistven razvoj novih tehnologij. Ta lahko zahteva, da državni organi vzpostavijo pravično ravnovesje med varovanjem javnega zdravja in temeljnimi pravicami, zlasti pravico do zasebnosti.

Premagovanje teh izzivov ob varovanju javnega zdravja ni lahka naloga, saj ne zahteva le nacionalnega odziva, ampak tudi evropskega in mednarodnega. Ker se v Evropi oblast izvaja na različnih ravneh, varstvo temeljnih pravic ureja množica virov.

Na nacionalni ravni ustave držav članic Evropske unije (EU) vsebujejo seznam temeljnih pravic, ki jih morajo politične veje oblasti zagotavljati in spoštovati. V nekaterih državah članicah, kot sta Slovenija in Belgija, mora ustavno sodišče, ki deluje kot »vrhovni razlagalec« ustave, potegniti črto, ki določa, kje se začne posamezna svoboda in javni interes, in obratno.

Na ravni EU ima od začetka veljavnosti Lizbonske pogodbe 1. decembra 2009 Listina EU o temeljnih pravicah (v nadaljevanju: Listina) enako pravno veljavo kot sami Pogodbi (Pogodba o delovanju EU in Pogodba o EU). Institucije EU in države članice – vendar le pri izvajanju prava EU – morajo ukrepati v skladu z Listino, kot jo razlaga Sodišče Evropske unije (v nadaljevanju: Sodišče). Ukrep EU, ki nalaga neupravičeno omejitev izvajanja temeljne pravice, se odpravi ali razglasi za neveljavnega. Enako je treba razveljaviti nacionalni ukrep za izvajanje prava EU, ki ni združljiv z Listino.

Na mednarodni ravni so države članice sklenile mednarodne sporazume, katerih namen je zaščita temeljnih pravic. Zlasti je to primer Evropske konvencije o človekovih pravicah (EKČP), kot jo razlaga Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP). Čeprav EU še ni pogodbenica EKČP, pa so to vse države članice EU. Posledično, še preden EU končno pristopi k EKČP, ima ta poseben pomen v prav-

nem redu EU. EKČP zagotavlja najnižji prag varstva pravic, priznanih v Listini, ki ustrezajo pravicam iz konvencije. EU in njene države članice so poleg EKČP tudi pogodbenice drugih mednarodnih aktov o varstvu človekovih pravic, kot je Konvencija Združenih narodov o pravicah invalidov.

Zaradi večstopenjskega sistema varstva temeljnih pravic obstaja tveganje, da med temi viri lahko pride do konfliktov pri razlagi. Poleg tega, če ta množica virov ni »urejena«, obstaja tveganje, da bodo ustavna sodišča, Sodišče in ESČP zatrjevala konkurenčne pristojnosti.

Izzivi, s katerimi se bomo Evropejci morda srečali v prihodnjih letih, zato zahtevajo jasno razumevanje delovanja te množice virov. V zvezi s tem z veseljem pozdravljam knjigo avtorice prof. dr. Verice Trstenjak. Ta knjiga ponuja kritičen pregled zaščite človekovih pravic v Evropi. Glede na izjemen avtoričin akademski in poklicni okvir ne preseneča, da se knjiga osredotoča na pravo EU na splošno in zlasti na Listino.

Verico sem imel čast spoznati leta 2004, ko je Slovenija vstopila v EU. Po sijajni akademski karieri je bila dve leti na Splošnem sodišču EU prva slovenska sodnica. Takoj zatem je postala članica Sodišča, kjer je od leta 2006 do 2012 opravljala mandat generalne pravobranilke. Spet je bila prva slovenska državljanka, ki je opravljala to funkcijo. Njeni sklepní predlogi so bili zelo berljivi, globoko pronicljivi in so Sodišču vedno pomagali pri reševanju zapletenih pravnih vprašanj, ki jih je obravnavalo. Zlasti na področju varstva temeljnih pravic so njeni sklepní predlogi v zadevah, kot so *Dominguez, N. S. in drugi*, in *K* – če jih naštejemo le nekaj – pomembno prispevali k razvoju prava EU.¹ Njene izkušnje tako v predavalnici kot v razpravni dvorani so v tej knjigi dobile konkreten izraz in bodo bralcu omogočile boljše razumevanje sodne prakse Sodišča.

Knjiga, napisana v lepem slovanskem jeziku, preučuje vse pomembne vidike Listine. Začne se z razlago vloge, ki jo ima Listina v pravnem redu EU, pa tudi njenega odnosa z nacionalnimi ustavami in EKČP. Poleg tega vsebuje količinske podatke o številu zadev pred Sodiščem, ki se nanašajo na temeljne pravice. Nato knjiga analizira splošne določbe Listine. Ta del je jedro knjige, saj obravnava področje uporabe Listine, omejitve, ki se lahko naložijo pri uveljavljanju temeljnih pravic, in vprašanje, ali se lahko uvedejo višji nacionalni standardi varstva temeljnih pravic. Vsebuje tudi poglavje, namenjeno odgovoru na težko vprašanje, ali lahko nekatere določbe Listine neposredno učinkujejo v horizontalnih razmerjih.

Avtorici je treba šteti za pozitivno, da se knjiga ne omejuje na analizo ustrezne sodne prakse Sodišča – čeprav to počne zelo temeljito – saj opisuje tudi vlogo,

¹ Sklepní predlogi generalne pravobranilke Verice Trstenjak, predstavljeni 8. septembra 2011 v zadevi C-282/10, *Dominguez*, ECLI:EU:C:2011:559; predstavljeni 22. septembra 2011 v združenih zadevah C-411/10 in C-493/10, *N. S. in drugi*, ECLI:EU:C:2011:610; predstavljeni 27. junija 2012 v zadevi C-245/11, *K*, ECLI:EU:C:2012:389.

ki jo ima Evropska agencija za temeljne pravice (FRA) v Evropi. Tako pregleda, kako lahko ta agencija EU izboljša zaščito temeljnih pravic s poročanjem o dosežkih in korakih nazaj, spremljanjem novega razvoja ter spodbujanjem sprejemanja novih politik na ravni EU in na nacionalni ravni, ki lahko učinkoviteje zaščitijo temeljne pravice.

Ker je knjiga namenjena predvsem slovenskim bralcem, zadnje poglavje preučuje uporabo Listine v tej državi članici. V zvezi s tem velja omeniti, da so slovenska sodišča Sodišču postavila pomembna vprašanja o uporabi Listine. Trije primeri lahko ponazarjajo to točko. V zadevi *Detiček*, ki jo je predložilo Višje sodišče v Mariboru, je Sodišče razsodilo, da je treba uredbo Bruselj IIa razlagati glede na največjo korist otroka, kar je temeljna pravica, zapisana v 24. členu Listine.² V zadevi *C. K. in drugi*, ki jo je predložilo Vrhovno sodišče Republike Slovenije, je Sodišče razsodilo, da uredbe Dublin III ni mogoče razlagati tako, da dovoljuje preusmeritev prosilca za azil v državo članico, ki je načeloma odgovorna za preučitev njene prošnje, kadar bi takšen prenos lahko povzročil nečloveško ali ponižujoče ravnanje, ki ga prepoveduje 4. člen Listine.³ V zadevi *Kotnik in drugi*, ki jo je predložilo slovensko Ustavno sodišče, je Sodišče med drugim ugotovilo, da t. i. Sporočilo o bančništvu, ki ga je sprejela Komisija, ni kršilo pravice do lastnine delničarjev slovenske banke, saj to sporočilo slovenskim organom ni nalagalo pravne zaveze, da sprejme sporne ukrepe *bail-in*.⁴

Če povzamem, knjiga bralcu ponuja vsa orodja, potrebna za razumevanje varstva temeljnih pravic v Evropi.

Popolnoma sem prepričan, da bodo imeli slovenski študenti, visokošolski predavatelji in praktiki veliko koristi od te knjige.

prof. dr. Koen Lenaerts
predsednik Sodišča Evropske unije

² Sodba v zadevi C-403/09 PPU, *Detiček*, ECLI:EU:C:2009:810.

³ Sodba v zadevi C-578/16 PPU, *C. K. in drugi*, ECLI:EU:C:2017:127.

⁴ Sodba v zadevi C-526/14, *Kotnik in drugi*, ECLI:EU:C:2016:570.

Preface

The strange times in which we live have given rise to new challenges for the protection of fundamental rights. In particular, the state of emergency that has been declared by most national governments across Europe – and, indeed, across the world – has imposed limitations on the exercise of basic fundamental rights, such as the right to move and the freedom of assembly. Whilst those limitations are undoubtedly justified in that they contribute to saving lives, they must be accompanied by effective safeguards designed to prevent public authorities from taking advantage of the lockdown to cover up abuses in the midst of an emergency. Similarly, in order to combat the Covid-19 pandemic, the development of new technologies becomes essential. That development may require public authorities to strike the right balance between the protection of public health and fundamental rights, in particular, the right to privacy.

Overcoming those challenges whilst protecting public health is not an easy task, as it not only requires a national response, but also one that is both European and international. That is because in Europe, power is exercised at different levels and the protection of fundamental rights is thus governed by a plurality of sources.

At national level, the constitutions of the Member States of the European Union (the ‘EU’) contain a catalogue of fundamental rights that the political branches of government must uphold and respect. In some Member States such as Slovenia or Belgium, it is for the constitutional court – acting as the ‘supreme interpreter’ of the Constitution – to draw the line that determines where individual liberty begins and public interests end, and vice versa.

At EU level, since the entry into force of the Treaty of Lisbon on 1st December 2009, the Charter of Fundamental Right of the EU (the ‘Charter’) enjoys the same legal value as the Treaties themselves. Both the EU institutions and the Member States – in the case of the latter only when implementing EU law – must comply with the Charter as interpreted by the Court of Justice of the European Union (the ‘Court of Justice’). An EU measure that imposes an unjustified limitation on the exercise of a fundamental right is to be annulled or declared invalid. In the same way, a national measure implementing EU law that is incompatible with the Charter is to be set aside.

At international level, the Member States have entered into international agreements whose purpose is to protect fundamental rights. Notably, this is the case of the European Convention on Human Rights (the 'ECHR') as interpreted by the European Court of Human Rights (the 'ECtHR'). Whilst the EU is not yet a party to the ECHR, all EU Member States are. Consequently, even before the EU ultimately accedes to the ECHR, the latter enjoys a particular significance within the EU legal order. The ECHR provides a minimum threshold of protection for the rights recognised in the Charter that correspond to those contained in that convention. In addition to the ECHR, the EU and its Member States are also party to other international human rights instruments, such as the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities.

As a result of that multilevel system of fundamental rights protection, there is a risk that conflicts of interpretation may arise between those sources. In addition, if that plurality of sources is not 'ordered', there is a risk that constitutional courts, the Court of Justice and the ECtHR may assert competing claims of jurisdiction.

The challenges that we Europeans may face in the coming years thus require a clear understanding of how that plurality of sources operates. In that regard, I have the pleasure of welcoming the book authored by Prof. Dr. Verica Trstenjak. This book provides a critical overview of the way in which human rights are protected in Europe. In the light of the author's outstanding academic and professional background, it comes as no surprise that the book focuses on EU law, in general, and on the Charter, in particular.

I had the pleasure of making Verica's acquaintance back in 2004 when Slovenia joined the EU. After a brilliant academic career, she spent two years at the General Court of the EU as the first ever judge of Slovenian nationality. Immediately thereafter, she became a member of the Court of Justice where she exercised the function of Advocate General from 2006 to 2012. Again, she was the first Slovenian national to exercise that function. Her opinions were very readable, deeply insightful and always helped the Court of Justice in resolving the difficult legal questions with which it was confronted. Notably, in the field of fundamental rights protection, her Opinions in cases such as *Dominguez*, *NS and Others*, and *K* – to name just a few – have contributed significantly to the development of EU law.¹ Her experience both in the classroom and in the courtroom is given concrete expression in this book and will enable the reader to attain an enhanced understanding of the case law of the Court of Justice.

Written in a beautiful Slavic language, the book examines all relevant aspects of the Charter. It begins by explaining the place that the Charter occupies in

¹ Opinions of Advocate General Trstenjak delivered on 8 September 2011 in C-282/10, *Dominguez*, ECLI:EU:C:2011:559; delivered on 22 September 2011 in Joined Cases C-411/10 and C-493/10, *NS and Others*, ECLI:EU:C:2011:610, and delivered on 27 June 2012 in Case C-245/11, *K*, ECLI:EU:C:2012:389.

the EU legal order as well as its relationship with national constitutions and the ECHR. It also contains quantitative data regarding the number of cases that have been brought before the Court of Justice and that concern fundamental rights. Next, the book goes on to examine the general provisions of the Charter. This section constitutes the heart of the book as it looks at the scope of application of the Charter, the limitations that may be imposed on the exercise of fundamental rights, and the question whether higher national standards of fundamental rights protection may be imposed. It also contains a chapter devoted to answering the difficult question of whether certain provisions of the Charter may produce horizontal direct effect.

To the author's credit, the book does not limit itself to examining the relevant case law of the Court of Justice – although it does so very thoroughly – since it also describes the role that the EU Agency for Fundamental Rights (the 'FRA') is called upon to play in Europe. It thus looks at the way in which that EU agency may improve the protection of fundamental rights by means of reporting achievements and setbacks, monitoring new developments and encouraging the adoption of new policies at EU and national level that may protect fundamental rights more effectively.

As this book is specifically targeted at a Slovenian audience, its final chapter studies the application of the Charter in that Member State. In that regard, it is worth noting that Slovenian courts have referred important questions on the application of the Charter to the Court of Justice. Three examples may illustrate this point. In *Detiček*, a reference made by the Regional Court of Maribor, the Court of Justice held that the Brussels IIa Regulation had to be interpreted in the light of the best interests of the child, a fundamental right enshrined in Article 24 of the Charter.² In *C.K. and Others*, a reference made by the Supreme Court of Slovenia, the Court of Justice held that the Dublin III Regulation could not be interpreted as allowing the transfer of an asylum seeker to the Member State that was, in principle, responsible for the examination of her application, where such transfer could give rise to inhuman or degrading treatment prohibited by Article 4 of the Charter.³ In *Kotnik and Others*, a reference made by the Slovenian Constitutional Court, the Court of Justice found, *inter alia*, that the so-called 'Banking Communication' adopted by the Commission did not violate the right to property of the shareholders of a Slovenian bank, since that communication did not impose a legal obligation on the Slovenian authorities to adopt the contested 'bail-in' measures.⁴

² Judgment in Case C-403/09 PPU, *Detiček*, ECLI:EU:C:2009:810.

³ Judgment in Case C-578/16 PPU, *C. K. and Others*, ECLI:EU:C:2017:127.

⁴ Judgment in Case C-526/14, *Kotnik and Others*, ECLI:EU:C:2016:570.

In summary, this book provides the reader with all the tools necessary to understand the way in which fundamental rights are protected in Europe.

I am, moreover, absolutely certain that Slovenian students, scholars and practitioners will all benefit greatly from this book.

Prof. dr. Koen Lenaerts
President of the Court of Justice of the European Union

Predgovor

Namen knjige je zapolniti praznino na področju razpoložljive literature v Sloveniji glede temeljnih pravic v EU. Knjiga tako zajema obsežno predstavitev Listine EU o temeljnih pravicah (v nadaljevanju: Listina), ki je leta 2019 zaznamovala desetletnico obvezne pravne veljave.

Knjiga je razdeljena v dva dela. V prvem delu, ki je teoretičen s prikazom sodne prakse, so najprej pojasnjene terminološke nejasnosti (posebej glede razlikovanja človekovih in temeljnih pravic), nato je prikazano razmerje do drugih pravnih aktov na področju človekovih pravic, posebej glede Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin kot pravnega akta Sveta Evrope. Predstavljene so tudi nekatere določbe Listine, ki povzročajo posebne težave v praksi, na primer določbe o uporabi Listine, o razlagi Listine, o mogočih omejitvah temeljnih pravic ter v okviru tega problemi sorazmernosti in pravičnega ravnotežja ob »trku«² več temeljnih pravic. Prikazani so pravno besedilo posameznih členov Listine, kratek komentar posameznih členov in sodna praksa Sodišča EU glede posameznih pravic oziroma določb Listine. Omeniti velja, da so nekatere sodbe Sodišča EU omenjene večkrat, ker je pravni problem povezan z več temeljnimi pravicami (na primer varstvo osebnih podatkov na eni strani in pravica do informacij na drugi). Prav tako je v knjigi poseben del o veljavnosti temeljnih pravic v razmerju med zasebniki ter še o pomenu in praksi glede Listine v Sloveniji.

V drugem delu knjige so zajeta pravna besedila na področju človekovih/temeljnih pravic. Tako so poleg celotne Listine objavljene še Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter določbe Ustave RS glede človekovih pravic.

Knjiga je namenjena študentom, teoretikom in praktikom na vseh področjih, saj so temeljne pravice prisotne na vseh področjih življenja in se lahko pojavljajo ob vseh pravnih problemih, med drugim v civilnem, delovnem, kazenskem in upravnem pravu. Pomembne so v javnem in zasebnem sektorju.

V knjigi sem si prizadevala združiti svoje znanje na področju temeljnih pravic, pa tudi praktične izkušnje, posebej v vlogi generalne pravobranilke na Sodišču EU

in v zadnjih letih članice upravnega in izvršilnega odbora Agencije EU za človekove pravice. Za pomoč pri končnem vsebinskem oblikovanju knjige, zlasti opomb, ter za vsebinske pripombe se posebej zahvaljujem doc. dr. Petri Weingerl, za pripombe glede prebranega končnega besedila knjige pa tudi dr. Katarini Vatovec in gospodu Zoranu Skubicu, ki so vsi pripomogli k jasnejšemu besedilu in odpravi napak. Za pregled in prevod angleških delov v knjigi se zahvaljujem doc. dr. Jorgu Sladiču in doc. dr. Petri Weingerl. Zadnji se zahvaljujem tudi za izdelano stvarno kazalo. Zahvala velja tudi GV Založbi in direktorici Alenki Zalar, da je knjigo vzela pod svoje okrilje. Zahvaljujem se še vsem sodelavkam in sodelavcem založbe, posebej urednici Mateji Pogačar in lektorju Damirju Milinoviću. Posebna hvala pa tudi mojemu velikemu vzorniku, predsedniku Sodišča EU, prof. dr. Koenu Lenaertsu, ki me ob vedno novih pogovorih prepriča ne le o potrebnosti prava EU, ampak tudi o tem, da je znanje največje bogastvo. Kot sodnik, ki je prvo sodbo na Sodišču EU na podlagi vprašanja za predhodno odločanje iz Slovenije v zadevi C-403/09 PPU, *Detiček* razglasil v slovenskem jeziku, evropsko raznolikost spoštuje ne samo v teoriji, ampak to v praksi tudi udejanja. Zato posebna hvala za napisano spremno besedo. Hvala tudi mojemu sinu Marku, pravemu Evropejcu, ki je več let, posebej pa med koronavirusno krizo leta 2020, ves čas poslušal o temeljnih pravicah v EU in me s svojim najstniškim videnjem opominjal, da mlada generacija na probleme, zlasti v digitalni dobi, gleda drugače.

Zadnji del knjige je bil končan v času koronakrize v letu 2020. Kljub prizadevanjem, da bi bila knjiga brez napak, bom hvaležna za opozorila glede »nezadostne« kvalitete. Tako kot vsak izdelek jo je mogoče še izboljšati, kar bo možno ob morebitnih novih izdajah. Knjigi želim, da bi prispevala k še višjemu nivoju poznavanja in varstva temeljnih pravic v Sloveniji.

Avtorica

Dunaj in Ljubljana, december 2020

Kazalo

Spremna beseda <i>Koen Lenaerts, predsednik Sodišča EU</i>	5
Preface <i>Koen Lenaerts, predsednik Sodišča EU</i>	9
Predgovor <i>Verica Trstenjak</i>	13
Kazalo	15
Table of contents	21
Seznam kratic in krajšav	27
I. del: Uvodna pojasnila, komentar in sodna praksa Sodišča EU	
1. Uvod	31
1.1. Pomen in terminološka izhodišča	31
1.2. Zgodovina človekovih pravic	32
2. Pravna ureditev človekovih pravic in temeljnih pravic v EU in v Evropi	34
2.1. Nacionalna ureditev	34
2.2. EU	35
2.2.1. Listina	35
2.2.2. Listina, temeljne pravice in ustavno izročilo, skupno državam članicam	36
2.3. Evropa in EKČP	37
2.4. EU, Listina in EKČP	38
2.5. Drugi mednarodni akti	41
2.6. Listina in sekundarno pravo EU	41
2.7. Temeljne pravice in temeljne (ekonomske) svoboščine v pravu EU ..	42
3. Sodišče EU in Listina	47
3.1. Pomen Sodišča EU, število zadev in področja v zvezi z Listino na Sodišču EU	47
3.2. Postopki pred Sodiščem EU v zvezi z Listino	49

4. Vsebina Listine	53
4.1. Obseg in vsebina Listine	53
4.2. Preambula	54
4.3. Veljavnost Listine za državljane EU in za druge osebe.	57
5. Področje uporabe Listine (51. člen)	57
5.1. Splošno o uporabi Listine	57
5.2. Uporaba Listine v državah članicah (51. člen)	59
5.2.1. Splošno	59
5.2.2. Sodbe Sodišča EU, v katerih je potrjeno »izvajanje prava Unije«	59
5.2.3. Sodbe Sodišča EU, kjer ne gre za »izvajanje prava Unije«.	62
6. Obseg pravic in načel ter njihova razlaga (52. člen Listine)	65
6.1. Splošno o omejevanju in uresničevanju pravic	65
6.2. Varstvo po Listini in EKČP (tretji odstavek 52. člena).	71
6.3. Razlaga Listine in skupne ustavne tradicije držav članic (četrti odstavek 52. člena)	73
6.4. Načela Listine (peti odstavek 52. člena)	73
6.5. Nacionalne zakonodaje, običaji in Pojasnila k Listini.	76
7. Raven varstva in prepoved zlorabe pravic (53. in 54. člen Listine)	76
8. Posamezna poglavja Listine	78
8.1. Dostojanstvo (1. do 5. člen)	78
8.1.1. Človekovo dostojanstvo (1. člen)	78
8.1.2. Pravica do življenja (2. člen)	80
8.1.3. Pravica do osebne celovitosti (3. člen)	81
8.1.4. Prepoved mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja (4. člen)	82
8.1.5. Prepoved suženjstva in prisilnega dela (5. člen)	84
8.2. Svoboščine (6. do 19. člen)	85
8.2.1. Pravica do svobode in varnosti (6. člen)	85
8.2.2. Pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja (7. člen)	88
8.2.3. Pravica do varstva osebnih podatkov (8. člen)	92
8.2.4. Pravica sklepanja zakonske zveze in pravica ustvarjanja družine (9. člen)	99
8.2.5. Svoboda misli, vesti in vere (10. člen)	100
8.2.6. Svoboda izražanja in obveščanja (11. člen)	102
8.2.7. Svoboda zbiranja in združevanja (12. člen)	106
8.2.8. Svoboda umetnosti in znanosti (13. člen) in pravica do izobraževanja (14. člen).	107
8.2.9. Svoboda izbire poklica in pravica do dela (15. člen)	109

8.2.10.	Svoboda gospodarske pobude (16. člen)	110
8.2.11.	Lastninska pravica (17. člen)	114
8.2.12.	Pravica do azila (18. člen)	118
8.2.13.	Varstvo v primeru odstranitve, izгона ali izročitve (19. člen)	121
8.3.	Enakost (20. do 26. člen)	121
8.3.1.	Enakost pred zakonom (20. člen)	122
8.3.2.	Prepoved diskriminacije (21. člen)	123
8.3.3.	Kulturna, verska in jezikovna raznolikost (22. člen)	128
8.3.3.1.	Jezik v EU	129
8.3.3.2.	Jezik v državi članici	130
8.3.3.3.	Pisanje osebnih imen	131
8.3.4.	Enakost žensk in moških (23. člen)	133
8.3.5.	Pravice otroka (24. člen)	134
8.3.6.	Pravice starejših (25. člen)	137
8.3.7.	Vključenost invalidov (26. člen)	137
8.4.	Solidarnost (27. do 38. člen)	138
8.4.1.	Pravice delavcev do obveščeniosti in posvetovanja v podjetju (27. člen)	140
8.4.2.	Pravica do kolektivnih pogajanj in ukrepov (28. člen)	141
8.4.3.	Pravica dostopa do služb za posredovanje zaposlitev (29. člen) in varstvo pri neupravičeni odpustitvi (30. člen)	142
8.4.4.	Pošteni in pravični delovni pogoji (31. člen)	142
8.4.5.	Prepoved dela otrok in varstvo mladih pri delu (32. člen)	147
8.4.6.	Družinsko in poklicno življenje (33. člen)	147
8.4.7.	Socialna varnost in socialna pomoč (34. člen)	148
8.4.8.	Varovanje zdravja (35. člen)	149
8.4.9.	Dostop do storitev splošnega gospodarskega pomena (36. člen)	151
8.4.10.	Varstvo okolja (37. člen)	153
8.4.11.	Varstvo potrošnikov (38. člen)	154
8.5.	Pravice državljanov (39. do 46. člen)	156
8.5.1.	Pravica voliti in biti voljen na volitvah v Evropski parlament (39. člen)	157
8.5.2.	Pravica voliti in biti voljen na občinskih volitvah (40. člen)	158
8.5.3.	Pravica do dobrega upravljanja (41. člen)	159
8.5.4.	Pravica dostopa do dokumentov (42. člen)	163
8.5.5.	Evropski varuh človekovih pravic (43. člen)	164
8.5.6.	Pravica do peticije (44. člen)	165
8.5.7.	Svoboda gibanja in prebivanja (45. člen)	166
8.5.8.	Diplomatska in konzularna zaščita (46. člen)	166

8.6.	Sodno varstvo (47. do 50. člen)	167
8.6.1.	Pravica do učinkovitega pravnega sredstva in nepristranskega sodišča (47. člen)	167
8.6.1.1.	Neodvisno in nepristransko sodstvo.	168
8.6.1.2.	Pošteno sojenje, pravica do učinkovitega pravnega sredstva	171
8.6.1.3.	Varstvo potrošnikov in 47. člen Listine	172
8.6.1.4.	Javna naročila in 47. člen Listine, učinkovito sodno varstvo	173
8.6.1.5.	Schengenska pravila in 47. člen Listine, pravica do pravnega sredstva	174
8.6.1.6.	Azil in 47. člen Listine	174
8.6.1.7.	Evropski nalog za prijetje in 47. člen Listine	176
8.6.1.8.	Omejevalni ukrepi po 215. členu PDEU in 47. člen Listine	176
8.6.1.9.	Notarji in sodišča	177
8.6.2.	Domneva nedolžnosti in pravica do obrambe (48. člen).	178
8.6.3.	Načelo zakonitosti in načelo sorazmernosti kaznivih dejanj in kazni (49. člen).	179
8.6.4.	Pravica, da se za isto kaznivo dejanje kazensko ne preganja ali kaznuje dvakrat (50. člen)	180
8.7.	Splošne določbe o razlagi in uporabi Listine	182
9.	Problemi uporabe Listine na področju zasebnega prava	182
9.1.	Splošno o uporabi Listine v zasebnem pravu	182
9.1.1.	Uvodno	182
9.1.2.	Terminološko: zasebnopravni subjekti, zasebniki in posameznik.	184
9.2.	Listina in horizontalni učinek temeljnih pravic.	185
9.3.	Vertikalni in horizontalni učinek temeljnih pravic	185
9.4.	Sodišče EU in horizontalni učinek temeljnih pravic.	188
9.4.1.	C-569/16 in C-570/16, <i>Bauer in Broßonn</i> (pravica do nadomestila za letni dopust po smrti delavca).	190
9.4.1.1.	Listina in posameznik, zaposlen pri javnopravnem subjektu	191
9.4.1.2.	Listina in posameznik, zaposlen pri zasebnopravnem subjektu	193
9.4.2.	C-414/16, <i>Egenberger</i> (zahteva po verski pripadnosti za zaposlitev v okviru cerkve).	196
9.4.3.	Druga področja: pogodbeno pravo, zavarovalno pravo, diskriminacija	197
10.	Vloga Agencije EU za človekove pravice	199
10.1.	Splošno o Agenciji EU za človekove pravice	199
10.2.	Pomen in vpliv agencije FRA v zvezi z Listino	200
11.	Drugi postopki in organi v pravu EU, pomembni za Listino	200
11.1.	Postopek po 7. členu PEU (politični postopek).	200

11.2.	Drugi organi, pomembni za Listino.	202
12.	Listina, Slovenija in Sodišče EU	204
12.1.	Listina in Slovenija	204
12.1.1.	Uvodno	204
12.1.2.	Sodišča v Sloveniji in Listina.	204
12.2.	Slovenija, Listina in postopki pred Sodiščem EU	205
12.3.	Posebej o Ustavnem sodišču RS in Listini	207
12.3.1.	Zakon o bančništvu	207
12.3.2.	Zakon o tujcih	208
12.3.3.	Zakon o elektronskih komunikacijah	208
12.3.4.	Drugo	209
II. del: Akti o temeljnih/človekovih pravicah		
	Listina Evropske unije o temeljnih pravicah	213
	Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjena s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjena s protokolom št. 2, ter njeni protokoli št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11	229
	Protokol št. 2	245
	Protokol (dodatni, 20. 3. 1952)	247
	Protokol št. 4	249
	Protokol št. 6	251
	Protokol št. 7	253
	Protokol št. 9	256
	Protokol št. 10	259
	Protokol št. 11	260
	Ustava Republike Slovenije	271
	Človekove pravice in temeljne svoboščine	273
	Gospodarska in socialna razmerja	283
	Kazalo sodne prakse	287
	Seznam predpisov	297
	Stvarno kazalo	303
	Literatura	313